

**Філософсько-естетичні особливості концепції
Надлюдини у творчості Б. Брехта й О. Уайльда.
Духовна напруга пошуків Ваала й Доріана Грея
як полеміка з основними ідеями Ф. Ніцше**

І. В. Дмитрієва,

студентка 44 групи

Науковий керівник: к.ф.н., доц. О. В. Коляда

У творчості багатьох письменників нашої епохи та й, мабуть, прийдешніх можна безперечно помітити сліди впливу великого філософа Фрідріха Ніцше. Незважаючи на складність і суперечливість ніцшеанства, можна виявити його основні ідеї.

По-перше, це нігілістична філософія. Але нігілізм Ф. Ніцше – це перехідний стан, подолання всього того віджилого й старого, що вже не потрібне людству. У певному сенсі слова Ф. Ніцше також антигуманіст й іммораліст. Людина для нього – лише етап, ступінь на шляху від тварини до надлюдини: "Я люблю всіх, що, мов важкі краплини, падають поодиноці з темної хмари, навислої над людиною, – вони провіщають блискавку й гинуть як передвісники. Дивіться, я передвісник блискавки і важка краплина із хмари, але ім'я тієї блискавки – надлюдина" [5: 12]. Мораль для філософа – це щось віджиле. Її, як і людину, "потрібно подолати": "Як я стомився від добра мого і зла мого! Все це убогість, бруд і жалюгідне вдоволення!" [5: 78].

Філософська спадщина Ф. Ніцше, перш за все, стала подією в духовному житті світу, адже німецький мислитель був одним з перших, хто сказав нове слово про людину. Це послання він уклав в уста свого героя – Заратустри. Але не реального Заратустри, що був пророком в іранській міфології.

Заратустра Ф. Ніцше – це щось зовсім інше, кардинально інше. Він – пророк, його пророцтва, звичайно, відрізняються від вчення його історичного прототипу. Ф. Ніцше сміливо заявляє, що людство не має ніякого прогресу. Більше того, воно деградує, знаходиться в стані декадансу. Переоцінка цінностей – це те, що врятує людство, що переродить його й розпочне нову фазу в його розвитку.

Заради Надлюдини Ф. Ніцше нівелює всі моральні підвалини, хоче знищити колишню мораль і створити нову, оскільки нових моральних норм він не вигадав, але слово було сказано. А сам Ф. Ніцше не міг передбачити, як воно відгукнеться у філософії наступних поколінь.

Згадаймо п'єсу Бертольта Брехта "Ваал". П'єса була написана драматургом у двадцятирічному віці; то був час, коли він був зовсім не тим Брехтом, якого знають усі. Цей доволі ранній, нетиповий твір майбутнього автора "Тригрошової опери", "Матінки Кураж" та й узагалі засновника власної театральної системи ставить читача в глухий кут і за завісу нерозуміння з одного боку та цікавості – з іншого. Адже відомо, що головний герой даної п'єси, яка була написана в 1918 році, відлякує з першого погляду. Даний твір є доволі колоритним, він наскрізь просякнутий вульгаризмами, простою мовою та передає реалії буття впокорених долею людей тогочасної епохи. З перших сторінок читач не відчуває до героя особливої приязні, та й ім'я вибрано не дарма, адже Ваал був одним із божеств, якому поклонялися хананеяни та фінікійці. Згідно з біблійними сказаннями, це поклоніння супроводжувалось різноманітними оргіями та жертвоприношеннями, яке почалося ще за часів Мойсея, котрий і ввів свій (єврейський) народ у Ханаан.

Паралельно звернімося до більш відомого роману Оскара Уайльда "Портрет Доріана Грея". Коли мова заходить саме про цей роман, у пам'яті спливають такі поняття, як гедонізм, естетизм, декаданс. Аналізуючи вищезазначені твори, рідше згадують ніцшеанство. Та, зважаючи на впливовість філософії Ф. Ніцше, варто було б зробити спробу почитати між рядками й побачити багато спільного, а головне – провести паралелі з основними постулатами ніцшеанства.

Доріан Грей – відомий усім образ, творцем якого став Оскар Уайльд. Невинний молодий хлопчина, він з часом перетворюється на зовсім іншу людину. Закоханий у власну зовнішність, герой роману О. Уайльда згоден втратити душу лише заради того, щоб зберегти свою красу та молодість.

На початку роману в Доріані приваблюють не тільки незрівнянна врода, але і його ніжність, щирість, чистота помислів і гармонія внутрішнього світу. Та саме в його серці народяться, а з уст пролунають страшні слова: "О, якби тільки можна було навпаки! Якби це я міг лишатись повік молодим, а старішав портрет! За це...за це... я віддав би все. Так все, геть чисто все на світі! Я віддав би за це навіть саму душу" [4: 30]. Не без допомоги лорда Генрі ці слова вилетіли, як зграя переляканих птахів, з самих глибин душі Доріана. Лорд Генрі – друг художника Безіла, який і намалював цей злочасний портрет. Саме він є тим Мефістофелем, що показав новий, ще невідомий шлях Доріану, який той мусив вибрати. Основні принципи його життя – гедонізм, естетизм, цинізм. Лорд Генрі володіє надзвичайним даром переконання, але, при цьому, його можна назвати "майстром парадоксу", адже його заяви вирізняються своєрідною абсурдністю й оригінальністю, хоча, в той же час, потік його думок дійсно зачаровує. Його чарівності неможливо протистояти. Що вже казати про недосвідченого,

юного Доріана, музиканта з витонченою душею й тонким розумом. Саме його лорд Генрі обере як "новий експеримент", поступово слідкуючи за результатами свого впливу та насолоджуючись ними.

Водночас образ Ваала, створений Бертольтом Брехтом, за своє існування не переживав метаморфоз. Як і на початку, так і протягом усієї дії характер цього персонажа залишався сталим, статичним й оригінальним по-своєму. Його можна вважати раннім експериментом Б. Брехта. Ваал вражає своїм способом життя, аморальністю, неприйняттям моральних засад, за якими живе суспільство, презирством до людей і потягом до чуттєвих насолод. З іншого боку, Ваала можна назвати творчою особистістю. Не всі, звичайно, сприймуть його творчість, не всі її оцінять, інші назвуть посміховиськом, або навіть образою, що не потрібно навіть сприймати. Водночас виникають питання, чому вірші Ваала користуються популярністю, його збірку навіть планують опублікувати, про що ведеться розмова на початку п'єси, а про Ваала заявляють як про "предтечу месії європейської поезії, появи якого ми очікуємо найближчим часом" [1: 10].

Є всі підстави стверджувати, що твори Ваала вирізнялися красою, хоча мало хто з цим погодиться. Оскар Уайльд говорить чітко: «Справжній сенс життя полягає в пошуках краси» [4: 45] Якою бачив красу Оскар Уайльд, а якою Бертольт Брехт? Вона – зовсім інша, тому ніяк не може вписатися в загальноприйнятні рамки. Ф. Ніцше говорить, що дотепер дозволялося шукати красу лише в морально добромu. Це цілком пояснює, чому так мало знайшли й так багато часу витратили на пошуки уявних, кволих видів краси. Але так само вірно, що й у злі закладені сотні видів щастя, про які й уявлення не мають добродійні, в ньому існують сотні видів краси, багатьом ще не відкриті.

Згадаймо "Народження трагедії з духу музики" Фрідріха Ніцше. Ніцше постійно говорить про себе, як про співця Діоніса, його краса – діонісійська, яка протистоїть аполлонівській, небесній красі. Принцип краси Діоніса – неспокій, хаос, брак міри, тваринний рух. У ході аналізу стає помітною естетизація потворного, потяг до неї. Доріан Грей і Ваал здійснюють так звану інвентаризацію загальнолюдських цінностей, демонструючи їх занепад. Ф. Ніцше стверджує продуктивність діонісійського начала, яке за своєю природою є ірраціональним і хаотичним. Є підстави припускати, що ідеї Ф. Ніцше стали теоретичним фундаментом художньо-естетичних течій початку ХХ століття, а в нашому випадку – творчості Бертольта Брехта й Оскара Уайльда, оскільки головні герої Ваал та Доріан заперечували феномен і категорію прекрасного, а всілякі естетичні оцінки проголошували відносними.

Збірний образ Ваала та Доріана – це герой, який протестує, який іде своїм власним шляхом, керуючись своїми цінностями, що незрозумілі оточуючим, у першу чергу, тому, що вони нівелюють моральні засади суспільства, цей образ живе тим, що відмовляється від всього, що є моральним. У Б. Брехта завжди, починаючи навіть із ранніх творів, усе неоднозначне, усе амбівалентне. Він надзвичайно іронічний автор. Будь-яка ідея, яка захоплює його, ним же й критикується. Ідеї Ф. Ніцше, які звучали привабливо для багатьох молодих митців порубіжної доби та початку ХХ століття, знаходять своє вираження у повстанні головного героя проти суспільних умовностей, норм і правил, але водночас Б. Брехт іронізує над ними, знижує надто високий пафос ніцшеанських ідей. Для німецького драматурга перебільшений пафос завжди був чужим. Практично в усіх творах автор звертає увагу на первинні, матеріальні потреби людини, необхідні для достойного життя.

Він відкидає геть і кепкує з будь-яких ідей, які вимагають від людини якихось подвигів і зречень, які ставляться вище за життя окремої людини.

У філософії обох героїв є багато спільного з ніцшеанством. У першу чергу, це ідея Надлюдини, сильної особистості, презирство до людини, а не співчуття по відношенню до бідності та нещастя, переоцінка моральних цінностей. Про різних людей говорив Заратустра: про священників, про тих, хто зневажає тіло, про тих, хто любить війну. Та не забув він виділити жінку й присвятити їй цілі глави. Що Заратустра говорить про неї? А те, що жінка повинна бачити своє щастя в добробуті чоловіка: "Щастя чоловіка називається: я хочу. Щастя жінки називається: він хоче" [5: 89]. Чи не такої самої думки Ваал? Дівчину свого друга Йоганна, саму невинність, він збезчестив і довів до самогубства. Що вже казати про Софію, яка була вагітна, але Ваал не хотів знати ані її, ані дитину. До нестями закохана Емілія, ладна робити все, щоб Ваал її не залишив, але той тільки знущається над її гідністю. У даному випадку можна провести пряму паралель із романом Оскара Уайльда, де Сібіл Вейн повторює долю Йогани й гине від нещасного кохання та жорстокості по відношенню до неї. Історії відомо, скільки ще жіночих доль використав Доріан тільки для власного задоволення, при цьому принижуючи їх: "Жінки ставляться до нас, представників чоловічого роду, точнісінько, як людство до богів...їхні інстинкти напрочуд примітивні. Ми їх емансипували, та вони однаково лишаються рабинями, які шукають собі панів. Вони люблять, коли ними попихають" [4: 66]. Більше того, лорд Генрі переконує в обмеженості розвитку жінки, говорячи, що "жінка не може бути генієм. Жіноцтво – декоративна стаття. Жінки ніколи не мають чого сказати світові. Вони уособлюють торжество матерії над

розумом, так само як і чоловіки – торжество розуму над мораллю" [4: 59].

Хто така ніцшеанська надлюдина? Перш за все, вона вільна й прагне свободи, але, за словами Ф. Ніцше, вільна й означає аморальна. Німецький філософ стверджує, що вільна людина – аморальна, тому що у всьому вона хоче залежати від себе, а не від традицій. У всіх первісних станах людства слово аморальний було рівнозначне слову індивідуальний, вільний, незалежний.

Ваал іде попереду інших і бачить світ не таким, як вони, можливо, такий спосіб життя є наслідком його бунту проти суспільства, проти тієї моралі рабів, про яку говорить Ф. Ніцше. Ваал відмовляється від усіх моральних підвалин і йде шляхом відмови від них. Доріан Грей іде тим самим шляхом, говорячи: "Сучасна мораль вимагає від нас погодження з принципами часу. Я ж, однак, вважаю, що для кожної людини годиться з нормами своєї доби – це найгрубіша неморальність" [4: 42]. Отже, за його словами, існують інші заповіді, адже погоджуватися з моральністю, що вже є, це – неморальність, що й означає, що повинні бути інші закони, інші скрижалі, за якими живуть Доріан і Ваал. Саме до дотримання таких моральних підвалин закликав великий мудрець Заратустра, провіщаючи про прихід Надлюдини. Але на ці нові скрижалі, на яких мають бути записані закони нової моралі, не вказали ні Б. Брехт, ні О. Уайльд, ні Ф. Ніцше. Тож залишається спостерігати результати. Плоди – це результат діяльності, до чого привело життя обох героїв, а головне, яким було це життя?

Варто також звернутися до першої назви твору Брехта: "Baal frißt! Baal tanzt!! Baal verklärt sich!! " ("Ваал жере! Ваал танцює! Ваал стає проосвітленим!"), яку деякі вчені називають епіграфом до п'єси. Останнє речення не так просто перекласти

українською мовою. Дієслово *verklären sich* може мати позитивне значення релігійного характеру, що українською звучить як дієприкметник "перетворений, просвітлений", або ж позитивне переносне значення "набувати натхненного, щасливого вигляду". Але *verklären sich* може мати й негативне, часто іронічне значення: "набувати кращого, прикрашеного вигляду, ніж насправді". Тому останнє речення можна розуміти як: "Ваал отримує спасіння", "Ваал змінюється на краще, стає просвітленим", "Ваал знаходить щастя", але і як – "Ваал набуває кращого вигляду в очах інших, ніж він є або був насправді". Останній варіант трактування, можливо, і вказує іронічно на схильність людства прикрашати образи "великих" поетів, мислителів і робити з них такі собі "ікони", яким слід поклонятися, або ж "надлюдей", які тільки те й робили за життя, що жертвували собою заради власного самовдосконалення або ж заради блага інших. Доріан і Ваал – гедоністи й імморалісти, їх життя минуло в задоволенні, яке вони боготворили і якого прагнули. "Життя дає людині щонайбільше – одну велику мить насолоди, а секрет життя в тому, щоб цю блаженну мить переживати якомога частіш", – говорить лорд Генрі.

Ніцше переконував, що необхідно знищити мораль, знехтувати нею заради Надлюдини, тільки після того людство перейде на новий етап свого існування, це повинно статися, адже людина це те, що необхідно перевершити. Та він не зміг передбачити, що станеться з останніми людьми, які підуть шляхом, вказаним Заратустрою. Відмова від моральних норм несе в собі загибель та деградацію. Почавши, потрібно було й закінчити, показати ті "нові скрижалі", які приведуть до Надлюдини. Ваал і Доріан, йдучи цим шляхом, відчували себе вільними, іншими, надлюдьми.

Мораль повинна служити не натовпу, не державі, але тим людям, які йдуть попереду, які долають і віддають накази. Саме вони, героїчні особистості, є аморальними у своїй сутності, бо вони пишуть і викарбовують нові цінності на нових скрижалях, – стверджує Ф. Ніцше. Б. Брехт іронічно ставиться до цих закликів, ось і наслідки вибору Ваала. Він не досяг жодної мети, смерть його була мізерна. "Земля і без тебе буде крутитися" [1: 67], – це слова, що пролунали в тиші ночі, в останні хвилини життя Ваала. Чи не повторив його долю Доріан Грей, що пішов тим самим шляхом, підкорюючись таким самим ідеям? Чи досяг він якихось цілей? Фінал роману дає відповідь на це запитання. Світогляд Доріана складала три ключових поняття: естетизм, гедонізм і ніцшеанство.

За словами Ф. Ніцше, героїчні особистості є аморальними за своєю сутністю, адже вони пишуть нові скрижалі, при цьому, відмовляються від попередніх. За Ф. Ніцше, сильна людина вільна від моральних обов'язків і не зв'язана жодними моральними обіцянками. Тобто людина чинить так, як вона вважає за потрібне, як вона хоче, а не так, як повинна. Якщо Надлюди будуть робити те, що вони хочуть, то постає питання – як регулюватимуться взаємини між ними? Якщо кожен із них творитиме свій моральний закон, то може статися непоправне. Це і є головним каменем спотикання, адже відмовившись від моралі, збірний образ Ваала та Доріана деградував і не досяг тих цілей, про які сповіщав великий мудрець Заратустра: "Ось що скажу я вам про надлюдину! Надлюдина — це суть землі. І нехай ваша воля промовить: хай надлюдина стане суттю землі!" [5: 77].

Література

1. Брехт Б. Ваал / Б. Брехт – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/533921/>
2. Біблія. Книги Святого Письма / Пер. І. Огієнка. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1159 с.
3. Ницше Ф. Сочинения: в 2-х тт. / Ф. Ницше; пер. с нем. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – 846 с.
4. Соколов Б. Г. Страсти по Ницше [О философ. наследии Ф. Ницше] / Б. Г. Соколов // Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки. – СПб: Издательство СПбГУ, 1995. – 225 с.
5. Уайльд О. Портрет Доріана Грея: для ст. шк. віку / О. Уайльд; пер. з англ. та прим. Р. Доценка. – К.: Школа, 2003. – 255 с.
6. Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Ф. Ніцше. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/136/>
7. Wilde O. The Picture of Dorian Gray / O. Wilde. – К.: Dnipro, 1978. – 225 р.